

HAIDUCIA ÎN BALCANI, FORMĂ DE LUPTĂ SOCIALĂ ȘI ANTIOTOMANĂ

de S. IANCOVICI

Haiducia este o formă a luptei de clasă și o metodă de rezistență împotriva cotropirii străine. Ea s-a manifestat cu deosebire în perioadele de intensificare a exploatării feudale, de adâncire a crizelor economice și sociale și mai cu seamă în ținuturile unde jugul unor cuceritori străini a fost mai apăsător.

Privită în totalitatea ei, în timp și în spațiu, haiducia coincide cu dominația otomană în Balcani. Jugul otoman a constituit acel cadru economic și politic general în care s-a dezvoltat haiducia la popoarele balcanice. Din condițiile sociale și economice asemănătoare decurg și trăsăturile generale ale haiduciei, care sînt aceleași aproape peste tot în Balcani. *Haiducia* la romîni și la sirbi, *aidutstvoto* la bulgari și la macedoneni, *clefturia* la greci, sînt denumiri pentru unul și același fenomen social, după cum termenii *haiduc*, *haidutin*, *cleft* indică la diferite popoare balcanice aceeași categorie de oameni socotiți apărători și ocrotitori ai celor oropsiți și exploatați.

Însemnătatea haiduciei a fost sesizată mai de mult de către unii oameni progresiști de frunte. Astfel, Dimităr Blagoev, întemeietorul Partidului social-democrat muncitoresc bulgar, arată că „haiducia a contribuit mult la renașterea poporului bulgar”¹. Socialistul sîrb Svetozar Marcovici explica pe la 1871 că haiducia a constituit o „primă formă de opoziție împotriva situației dintr-o societate creată și susținută cu forța”². La noi, Alecu Russo spunea încă la 1840 că „tot curajul națiilor căzute (sub stăpînire streină. — S.I.) se concentrează în acei oameni energici” care erau haiducii³. N. Bălcescu, referindu-se la haiduci, spunea că aceștia căutau „a dobîndi prin silă ceea ce li se răpise prin silă”⁴. În zilele noastre (1954), comunistul turc S. Ustünghel⁵ scoate în evidență conținutul nou pe care haiducia îl capătă în perioada descompunerii mai accentuate a societății feudale turce, cînd ea devine o formă de luptă comună a sărăcimii bulgare și turce împotriva împilării din partea sultanilor și marilor feudali otomani. Cercetătorul macedonean Alex. Matcovschi constată pe baza documente-

¹ D. Blagoev, *Priinos kăm istoriata na soșializma*, Sofia, 1956, p. 21—22.

² Svetozar Markovič, *Izbrannie socinenia*, Moscova, 1956, p. 330—331.

³ „Convorbiri literare”, VI, 1873, p. 445.

⁴ N. Bălcescu, *Opere alese*, vol. I, București, E.S.P.L.A. 1960, p. 260.

⁵ S. Ustünghel, *Za edinstvoto na bālgarkia i turskia narod v borbata protiv sultanikia gnet...*, 1954.

lor otomane că de la un timp iau parte la haiducie și musulmanii¹. Studiul atent al izvoarelor ne duce și pe noi la constatarea că acțiunile haiducilor au fost îndreptate împotriva tuturor opresorilor, indiferent de ce naționalitate au fost aceștia.

În lumina acestor constatări trebuie socotită ca tendențioasă explicația dată haiduciei în istoriografia burgheză, care, de regulă, a trecut sub tăcere caracterul social, de clasă, al haiduciei, scoțind în evidență numai caracterul ei antiturcesc sau, la noi, antifanariot.

Este adevărat că haiducia s-a dezvoltat ca o reacție față de stăpînirea și opresiunea turcă². După cucerirea teritoriilor balcanice, turcii au introdus rînduieli noi, care se caracterizau printr-o cruntă exploatare feudală și asupra politică și spirituală a raialei, a maselor de ghiauri, de către clasele dominante turcești. În condițiile terorii și stoarcerii la care era supusă, raiaua nu era în stare să înjghebeze forțe organizate pentru a scăpa de opresiune printr-o ridicare în masă. Singura posibilitate care-i mai rămînea era răzbunarea individuală și auto-apărarea activă prin acțiuni locale și de moment, care și-au găsit expresia în haiducie. În mod necesar s-au ridicat din mijlocul masei viteji, acele firi iubitoare de libertate și neîmpăcate cu noua stare de lucruri, care și-au luat sarcina istorică în acele împrejurări de a menține o rază a libertății, de a se răzbuna în numele celor mulți. Acești oameni, relativ puțini la număr, nu puteau acționa altfel decît în cete mici, la adăpostul codrilor. Astfel a evoluat haiducia, ca o mișcare spontană, ca o formă de protest social în condițiile jugului turcesc.

Opresiunea politică, tratamentul aplicat raialei și ura împotriva cotropitorului străin constituie un prim motiv direct al plecării în haiducie, oglindit în poezia populară. „Nu mai pot suporta să văd cum turbează turcul“, spune haiducul bulgar Cara Coliu codrului, iar acesta-i răspunde să strîngă ceată de haiduci și să izgonească pe turci din țară³. „Eu de turc nu m-oi lăsa, pînă capu-mi voi purta“, zice haiducul sîrb Starina Novac⁴. „Să mînînc carne de cuc și să beau sînge de turc“, se exprimă în cîntec haiducul român Gruian⁵.

Silnicia, zulumul turcesc, care nedreptătea, ruina și jignea, creia o situație insuportabilă și împingea la răzbunare. „Unde ai văzut cadui să plătească argatului său ghiaur“, exclamă un turc la Plevna față de Dimcio și prin aceasta își atrage răzbunarea haiducului Strahil⁶. Despre harambașa Plavșa și ceata lui de 30 de haiduci, cîntecul popular sîrbesc spune că „necazul le-a ajuns pînă la gît. Dar ei au inimă de viteji și urgia turcilor n-au putut suporta și-n codru s-au gîndit a

¹ *Turski izvori za aidutstvoto i aramištvo vo Makedonia*, Skopie, 1961, vol. I (1620—1650), 128 p; vol. II (1650—1700), 140 p.

² Ca formă de luptă antifeudală, haiducia a existat și înainte de invazia otomană. Este cunoscut, de pildă, haiducul Momcilo în munții Rodope la mijlocul secolului al XIV-lea. Aici noi urmărim fenomenul în perioada stăpînirii otomane, cînd această formă de luptă poartă numele de „haiducie“.

³ *Slavistichen sbornik*, vol. II, *Literaturoznanie i folclor*, Sofia, 1958, p. 387.

⁴ Vuk Karadžić, *Srpske narodne pesme*, vol. VII, p. 348.

⁵ Dem. S. Teodorescu, *Poezii populare romîne*, București, 1885, p. 615.

⁶ Spas Kraleovski, *Bălgarski narodni pesni*, Sofia, 1961, p. 103.

pleca”¹. Sirbul Miat Tomici a plecat în haiducie nemaiputînd asista la terORIZAREA raialei de către turci.

O altă cauză a haiduciei, tot atît de importantă, era sărăcia, lupta împotriva opresiunii economice și a exploatării. „Sărăcia cumplită m-a determinat: casă nu am, nici avere nu am”, explica harambașa sirbul Vidac. Cauzele de ordin social sînt plastic arătate în cîntec prin gura lui Novac, care lucrînd trei ani la cetatea Semendria, „nu a cîștigat nici o para, nici un dinar, nici măcar pentru opinci în picioare”. Neputînd plăti nici birul greu, fiind sărac, Novac a plecat în haiducie cu singura lui avere: cazmaua. Motivul de ordin social este foarte frecvent în cazul haiducilor romîni. „De frica zapciului și de groaza birului... luai drumul crîngului și poteca codrului și flinta haiducului”². Foarte mulți haiduci bulgari au plecat în codru din cauza angariilor, la care erau supuși atît de beii turci, cît și de ciorbagiilor bulgari.

Haiducul nu-și putea realiza scopul decît cu ajutorul colectiv al altor haiduci. Forța haiducească rezida în ceată, forma principală de organizare a haiducilor încă de la apariția lor. O ceată putea să aibă de la doi pînă la sute de membri. Întîlnim frecvent, în documente și în cîntece, cete de 10, 40, 50, 70 sau 80 de oameni. În fruntea cetei se găsește *căpetenia*, cum este numit în documentele romînești mai noi, numit în Serbia, Macedonia și în Banat *harambașa*, în Bulgaria *voivoda*, iar în Grecia *căpitan* sau *arhicleft*. Aceștia erau aleși de ceată prin vot, pe baza capacității sau meritelor, preferînd pe cel mai în vîrstă sau pe cel care a asigurat succesul unei acțiuni.

Căpetenia putea fi oricînd înlocuită. Dacă se dovedea capabilă, rămînea în fruntea cetei și cîte 10, 20, 27 de ani, chiar și toată viața. Un anume Calender din munții Zlatibor (Serbia) și-a condus ceata timp de 70 de ani, pînă la moarte. După importanță, în cadrul cetei urma *bairactarul*, sau *stegarul*, căruia la clefții greci îi corespundea *protopalicarul*. În cetele haiducilor din Principatele Dunărene nu întîlnim stegar. Ceata mai avea călăuză și purtător de traistă.

Ceata se călăuzea după cîteva principii de disciplină și morală imuabile. La baza disciplinei stătea jurămîntul de credință, ajutor reciproc și răzbunare împotriva opresorilor și trădătorilor, depus la primirea în ceată și la reîntîlnirea ei în fiecare primăvară. Totuși ceata era mai puțin militară și mai mult tovărășească, haiducii socotindu-se între ei frați și tovarăși, iar căpetenia fiind numai primul dintre egali. Regulile disciplinei și moralei haiducești, statornicite cu timpul, erau transmise prin tradiție. Abia în 1867 Gh. Racovschi întocmește un statut scris pentru haiduci. În 1873 voievodul de haiduci Petco Chiriakov din Bulgaria întocmește un statut pentru ceata sa. El reflectă în bună parte principiile permanente ale moralei haiducilor, adaptate însă vremii în care acționa ceata respectivă.

În spiritul moralei lor, haiducii nu-și părăseau niciodată tovarășul bolnav sau rănit, înfruntau toate riscurile pentru a scăpa pe cel

¹ Vuk Karadžić, *op. cit.*, vol. III, p. 414.

² Dem. S. Teodorescu, *op. cit.*, p. 290.

prins sau întemnițat, nu trăgeau cu arme împotriva locuitorilor băgați în putere împotriva lor, nu jigneau femeile, ocroteau pe cei săraci. Un haiduc bulgar definea morala haiducească în felul următor: „Noi simțem trimiși de Dumnezeu să-i apărăm pe cei săraci și să-i pedepsim pe răufăcători... Poporul nu are nici stat, nici protectori, nici apărători. Haiducul trebuie să-i apere onoarea, să-i ocrotească pe cei săraci, să-i consoleze pe cei fără apărare“¹. Un haiduc macedonean declara lui Evlya Celebi pe la 1650 că haiducii vor executa pe judecătorii nedrepti față de raia. „Relele sînt pentru voi, iar bunele pentru noi“ (adică faptele noastre sînt bune pentru popor), declara căpitanului de poteră haiducul român Vasile Bolboceanu, care „bănetu ce cîștiga, cu săracii împărțea de se ducea pomina“².

Înșușirile și morala haiducilor, principiile de organizare a cetei, sistemul lor de luptă le permiteau să facă față dușmanului mult superior numericeste și să-l înfrîngă.

Tactica folosită era în funcție de obiectivele urmărite.

Documentar constatăm că haiducii atacă: cîflcurile, conacurile boierești, culele beilor, caravanele turcești în drum spre Raguza sau spre diferite bîlcuiri, pe perceptorii haraciului, ai dării avarizului³ și dării bedelinuzului⁴, pe zabiții strîngători ai venitului miriilor⁵, pe oțcupcicii de lînă turci și pe marii negustori turci în deplasare, pe ciorbăgii. În 1670 o ceată din Macedonia a atacat și a întors din drum pe curierul Porții trimis în Herțegovina să ducă vestea victoriei turcești la Candia. Mai mult decît toate, haiducii preferau să atace „haznalele împărătești“, adică tezaurul, baniștatului, cînd erau transportați. Atestată documentar în secolul al XVIII-lea în Macedonia, descrisă cu multe amănunte în numeroase cîntece haiducești la bulgari și macedoneni, o asemenea operație comporta riscuri serioase, tezaurul fiind însoțit totdeauna de convoi puternic înarmat. În pregătirea și înfăptuirea operațiilor de acest gen, haiducii procedau cu multă iscusință, un rol de seamă avînd de obicei femeile din ceată sau călăuze și sprijinitoare ale cetelor.

Obiectiv al acțiunii haiducești devenea și cîte un sat sau oraș, în care haiducii intrau ziua pentru a se răfui cu autoritățile sau cu alți opresori ai raialei.

Sistemul de atac cel mai frecvent folosit de haiduci era atacul prin pîndă la drum, la cotitură, la loc îngust, în defileu, pîndă numită *busia* în sîrbește, *bastia* sau *pastia* în bulgărește⁶. Ceata se posta pe ascuns la locul de pîndă, împărțită în trei grupuri. Grupul din față lăsa ca-

¹ *Istoria na Bălgaria*, vtoro preraboteno izdanie, vol. I, Sofia 1961, p. 275. Vezi și *Moeto păturane po Stara Planina i životopis na nekoii bălgarski stari i novi voivodi*, napisal Panaiot Hitov, Sofia, 1934, p. XII (introducere).

² D e m. S Teodorescu, *op. cit.*, p. 604.

³ *Avariz* — dare specială, plătită de stăpînii muleului.

⁴ *Bedelinuz* — bani pentru hrana armatei.

⁵ *Mirie* — fisc.

⁶ Sistemul era folosit și de haiducii romîni. Iancu Jianu zice în cîntec: „Să [mă] țin pe la strîmtori, pe la munți în trecători, în drum pe la negustori...“.

ravana să intre în capcană, grupul din partea opusă trăgea primul foc, iar cînd cei atacați încercau să fugă înapoi îi lua în foc grupul prim, după care intervenea grupul al treilea, postat lateral. După această izbitură, care doboră primele victime și dezorienta pe dușman, haiducii năvăleau asupra turcilor cu săbiile. Această stratagemă dădea greș rar, cu toate că cei atacați erau cam totdeauna superiori ca număr. În caz de înfruntare a dușmanului în cîmp deschis, haiducii formau careu, trăgînd fiecare în fața sa. În orice caz, se căuta ca locul de atac să fie la marginea pădurii pentru ca haiducii să-și ușureze eventuala retragere. La atacarea culilor și a conacurilor se pătrundea înăuntru prin folosirea diverselor procedee iscusite, fără a folosi armele de foc. Pentru a pătrunde în locuri populate și mai primejdioase, cum erau orașele, întăriturile, palatele beilor, haiducii se deghizau în negustori, ostași etc. Travestindu-se în nuntași, haiducii au pătruns, potrivit cîntecelor, în Buda, Istanbul, Salonic, Filipopol, Bazargic, Sofia¹. Pătrunzînd astfel în conacul unui bei deghizat în mireasă, haiducul Marco ia toți galbenii dintr-o „ladă de Brașov“².

Aceste metode sînt comune tuturor haiducilor din Balcani. Ei au imprimat tactica lor de luptă răscoalelor la care au participat, constituind în multe rînduri forța de șoc a acestora.

Efectele acțiunilor haiducești se pot vedea indirect din noianul măsurilor și metodelor de combatere a haiduciei la care recurgea puterea de stat centrală. Haiducia devenind o problemă de stat pentru Imperiul otoman, încă din secolul al XVI-lea (1533, 1553, 1560) au fost postate străji pe la trecătorile principale din Balcani, iar de-a lungul drumurilor au fost ridicate întărituri — *palanca* — cu garnizoane, precum și caraule sau ceardacuri³. În unele rînduri era curățată toată vegetația de-a lungul drumurilor. Autoritățile locale puneau premii pe capetele haiducilor, organizau potere, incendiau pădurile pentru a îndepărta pe haiduci. Uneori se interzicea deținerea de arme și vînzarea de muniții, cum au procedat turcii în Macedonia în 1682 sau cum făceau deseori autoritățile austriece, iar în Principatele Romîne se repetau asemenea porunci an de an la începutul secolului al XIX-lea.

Haiducii prinși erau supuși la torturi de neînchipuit, „spre pildă altora“. Erau aruncați în ocne și în temnițe, pedepsiți cu moarte în public prin tăiere, sugrumare, tragere în țeapă, jupuire de viu, tortură cu focul, călcare sub copitele cailor, zdrobirea oaselor etc.

Cruzimea și varietatea acestor măsuri, scontate pentru a stăvili haiducia, au dat pentru turci prea puține rezultate. Haiducia nu a putut fi combătută, datorită mai ales sprijinului larg dat acesteia de mase.

¹ *Сборник за Нар. Умотвор*, XXI, 1909, p. 121—122; XXVII, 1913, p. 149—150; XXXV, 1918, p. 210; XLIII, p. 431.

² *Ibidem*, XXXI, 1915, p. 172. Haiducul român Miu se îmbracă în straie femciești pentru a pune mîna pe Ștefăniță-Vodă (D e m. T e o d o r e s c u, *Poezii populare romîne*, p. 503).

³ *Spomenik S.A.N.* IX, p. 43. O serie de orașe și orașele din Peninsula Balcanică cu numele „Palanca“ își au originea în aceste întărituri. La fel, așezările cu numele „Derbent“ indică posturile de pază împotriva haiducilor, efectuată de derbengii.

Forma esențială a colaborării locuitorilor cu haiducia era găzduirea. *Gazdele, iatați* în Bulgaria și Iugoslavia, asigurau viața și adăpostul haiducilor, le păstrau avutul, le furnizau informațiile necesare, le înlesneau procurarea celor trebuincioase. Din partea lor, haiducii apărau gazdele, protejau pe locuitori, răspundeau la apelurile lor de a pedepsi pe împilatori și pe colaboratorii acestora, ajutau sărăcimea. St. Bujor, întrebat unde-i sînt averile, răspunde : „Le-am ascuns pe la copaci, de-a ajutor celor săraci“.

De aceea nu numai gazdele sau anumiți oameni de legătură, ci poporul întreg sprijinea pe haiduci. Că lupta haiducească avea un caracter larg popular reiese, printre altele, din faptul că la ea au luat parte și femeile. Femeia nu apare în haiducie numai ca rudă a haiducului, ca informator și călăuză a cetei, ci de foarte multe ori ea este haiduc combatant, harambașă sau voievod de ceată, dînd dovadă de aceleași însușiri și capacități ca și haiducii bărbați. În cîntecele populare bulgărești sînt cîntate ca haiduci : Stoianca, Boiana, Draganca, Penca, Grozdana ș. a., iar ca femei căpetenii de ceată sînt cunoscute la bulgari : Nedeia, Rada, Boina, Ianca, Elenca. În Macedonia e ca atare cîntată Sirna, vestită femeie harambașă de haiduci de la începutul secolului al XIX-lea, care a acționat la Dibra și în defileul Caceanic. La sîrbi sînt cunoscute ca femei haiduci Milița devoica și Andjelia, de fapt Ana din muntele Durmitor, la sfîrșitul secolului al XVII-lea. La noi se constată prezența femeilor în cetele lui Ghiță Cătănuță și Gherghelaș, iar în Moldova este vestită căpetenia de ceată Voichița la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Participarea frecventă și nu sporadică a femeilor la haiducie arată cit de insuportabil și de apăsător era jugul exploator turcesc.

Caracterul popular al haiduciei iese în evidență și din componența socială a cetelor. Masa participanților la haiducie o constituiau țărani, argații, zilerii, păstorii, pescarii, meșteșugarii, minerii, iar mai tîrziu iau parte la haiducie și reprezentanți ai burgheziei sătești și orășenești, precum și reprezentanți ai intelectualității.

De-a lungul secolelor, pînă la apariția mișcărilor de eliberare națională organizate, haiducia a întruchipat năzuința poporului spre libertate.

Se socotește în unanimitate că haiducia există ca formă de luptă antiotomană în Balcani din prima jumătate a secolului al XV-lea, cînd Bulgaria, Serbia veche, Macedonia și nordul Greciei se aflau deja sub jugul turcesc. Cea dintîi știre precisă despre existența haiducilor este din 1433, cînd cavalerul burgund Bertrandon de Broquière îi semnalează în munții Sredna Gora (Bulgaria). O altă știre e din 1454, cînd la Sofia a fost prins haiducul Radici.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului următor, haiducia împinzește toate regiunile cucerite de turci, printre care de acum se enumeră și Serbia pînă la Dunăre (cucerită în 1459), Bosnia (1463), Herțegovina (1482), Muntenegru (1499), Srem (1521), parte din Ungaria (1526.) Cea mai veche știre despre haiducie în Mace-

donia e din 1502, cînd au fost prinși 10 haiduci la Cratovo și executați. În această vreme haiducia a ajuns să reprezinte o primădie serioasă pentru trupele turcești în deplasare, iar circulația caravanelor și a demnitarilor nu era sigură nici măcar pe cele două drumuri principale ale imperiului care duceau la Belgrad și la Raguza.

În sudul Macedoniei și în nordul Greciei, haiducia luase proporții considerabile și stingherea serios comunicațiile, încît Soliman Magnificul (1520—1566) a trebuit să recunoască armatolilor o serie de privilegii în schimbul pazei defileurilor, cîmpiilor și podurilor împotriva clefților. Măsuri similare au fost luate și în alte părți, încît, datorită lor și ascensiunii puterii otomane în urma victoriei de la Mohaci, haiducia părea îngrădită. Absența ei este însă aparentă. Haiducii acționau la marginile imperiului, de unde la nevoie se puteau adăposti pe teritoriile Austriei. Este consemnat cazul lui Pavel Bachici, care a haiducit în Tracia, apoi a intrat în slujba ungarilor și a nemților și a luat parte la apărarea Vienei asediata în 1529, comandînd o ceată de 200 de bulgari și sîrbi ¹.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd, după moartea lui Soliman Magnificul, începe decăderea, slăbește disciplina, silniciile de tot felul se întesesc și se ascut contradicțiile dintre țărănimea creștină și feudalitatea turcă, se intensifică și haiducia ca formă de luptă.

Încă din 1567, pe teritoriul Serbiei domnea nesiguranța pentru turci, din cauza haiducilor, araminilor și chiar a martolozilor care li se alăturau. O ceată de haiduci a omorît în această vreme 150 de ieniceri care însoțeau un tun ².

Dar cele mai puternice acțiuni, adevărate campanii răsunătoare, întreprind haiducii la sfîrșitul acestui secol, cînd turcii suferă înfrîngeri în războiul cu Austria, fapt care mărește speranțele popoarelor din sudul Dunării de a se elibera. În răscoalele care izbucnesc acum și în campania lui Mihai Viteazul, un rol de seamă au jucat tocmai cetele haiducești din Balcani. În Serbia, ele au atacat orașele și cetățile turcești, haiducii devenind stăpîni în raioane întregi curățate de turci. A fost nevoie de adevărate expediții militare numai împotriva haiducilor și de asigurare a drumurilor din Serbia asaltate de ei.

Detășamente întregi de haiduci sîrbi, romîni și bulgari, în frunte cu raguzanul Deli Marco și sîrbul Starina Novac (Baba Novac), fac incursiuni în sudul Dunării în 1594—1596, ajungînd pînă la Adrianopol, Plevna și Sofia, jefuind haiducește pe turci.

În Grecia, în această perioadă, după înfrîngerea Turciei la Lepant (1571), s-a intensificat acțiunea clefților și armatolilor, al căror centru devine muntele Olimp. Grebena, Veria, Cojani, Vodena rămîn în stăpînirea deschisă a clefților.

În vremea aceasta deci, haiducia a purtat un adevărat război anti-otoman. Nu mult după aceasta se constată prezența haiducilor în număr mare în munții Bosniei, Serbiei și Albaniei.

¹ *Sbornik za narodni umotvorenja*, vol. II, 1890, p. 317.

² „Bratstvo“, 1927, nr. 21, p. 102—103.

Într-adevăr, pînă la această dată și pentru tot viitorul, s-au constituit în Balcani cîteva centre haiducești, cîteva arii geografice principale ale haiduciei.

Un asemenea centru, poate cel mai important, era muntele Romania din Bosnia, unde poezia sîrbă îi plasează pe cei mai mulți haiduci. Quiclet nota în 1658 că Romania „este un munte primejdios și greu de traversat din pricina haiducilor care operează pe drumurile înguste“. Un alt centru haiducesc era muntele Stara Planina în Bulgaria, unde cîntecele bulgărești plasează pe cei mai mulți dintre haiduci. Muntele Sredna Gora a adăpostit haiducia din cele mai vechi timpuri ale stăpînirii otomane. Munții Rila, Pirin, Vitoșa, Rodopi în Bulgaria, apoi Olimpul și Pindul în Grecia au fost focare ale haiduciei.

În general însă, toți munții au folosit ca adăpost haiducilor. „De la munții Balcani pînă la litoralul dalmatin, de la Carpați la Pind, nu există, poate, vreun munte sau platou care să nu fi adăpostit măcar o ceată haiducească“. Dar munții nu erau un factor determinant, ci unul care numai favoriza haiducia. Determinant era, după cum am arătat, factorul social care împingea în haiducie. Dovadă : faptul că haiducia a fost practică și în văi, șesuri, chiar mlaștini, avînd perioade de intensă dezvoltare în Șumadia, Valea Moravei, în Slavonia, în Tesalia și în șesul Bitoliei, precum și în șesul Dunării, respectiv în Principatele Romîne și în Ungaria.

În secolul al XVII-lea haiducia este răspîndită peste tot în regiunile balcanice, la aceasta contribuind în continuare situația socială și politică grea a raialei, anarhia feudalității turce, războaiele, epidemiile și strămutările de populație. Între 1620 și 1660 haiducia împînzise în proporții nemaivăzute tot spațiul dintre Sofia, Samocov, Salonic și Ohrida, de data aceasta observîndu-se o strînsă colaborare între diferite grupuri haiducești, precum și între acestea și raia. Avîntul haiduciei în Macedonia și în Grecia nu a putut fi stăvilit, în ciuda tuturor măsurilor luate de autoritățile otomane, care au construit la Criva Palanca o întăritură cu 10 tunuri și au pus acolo o garnizoană de 200 de ostași, au organizat poteră de 10 000 de oameni și au spînzurat vreo 50 de haiduci prinși. Un efect vremelnice a avut doar măsura instituită în cadilicul Bitoliei pentru toate satele de a răspunde colectiv pentru necombaterea haiduciei (1640). Peste zece ani însă, 1650, Bitolia este atacată de haiduci sub conducerea lui Toma Mitani¹. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, după cum se vede din actele oficiale otomane, haiducia este foarte activă de la Rusciuc, Silistra și Nicopole în nord, pînă la Vucitîrn și Valona în vest, pînă la Ianina și chiar Moreia în sud. Actele spun categoric că „au apărut răzvrătitori și haiduci“, că aceștia „s-au încuibat în hasurile împărătești, în vacufurile sultanului, în ziameturi și timaruri“². Acțiunile caracteristice ale haiduciei în aceste părți se desfășoară prin atacarea iarmaroacelor (la Moscopole, Elasa, Doliani și Veria). Prin 1670, la Nausia,

¹ „Periodicesko spisanie...“, LXX, nr. 9—10, p. 686; Ivan Katargiev, *Aidutskoto dviženie i Karpošovoto vostanie vo XVII vek*, Skopie, 1958, p. 20.

² *Turski izvori za aidutstvoto...*, vol. II, p. 45, 60, 67, 69, 79.

haiducia capătă caracter de răscoală, condusă de cleftul Andreas Serbetis. Apare acum o pleiadă de personalități haiducești în Grecia și Macedonia, caracterizate de obicei ca oameni care „tind să facă răzvrătire în țară“, „caută să stîrnească răzvrătiri“ etc.

Intensificarea haiduciei la nord de Dunăre, inclusiv țările române, în secolul al XVII-lea este o consecință a situației grele create prin ofensivele turcești pînă în Transilvania, la Camenița și în vestul Ucrainei. Haiducii din Țara Românească și Transilvania circulau pe raze foarte întinse, ajungînd în 1621 pînă la Niș. În timpul domniilor lui Vasile Lupu (1634—1653) și Constantin Cantemir (1685—1693) se constată în Moldova o intensificare a haiduciei, ea neputînd fi curmată nici prin cele mai drastice măsuri. Acestei perioade de intensificare și de extindere a haiduciei îi aparține și vestitul Constantin Turculeț din Moldova, (rudă a cronicarilor Miron Costin și Ioan Neculce¹), care cu haiducii săi aținea calea convoaielor turcești pe drumul Cameniței.

Înaintarea trupelor austriece în Balcani după asediul nereușit al turcilor asupra Vienei în 1683 a oferit haiduciei un prilej și condiții favorabile pentru acțiuni antiotomane mai largi. Încă din primăvara anului 1684, în Dalmația și Hertegovina se formează puternice detașamente de haiduci care năvălesc în vestul Bosniei și sar în ajutorul muntenegrenilor. Cînd centrul de greutate al operațiilor militare se deplasează dinspre vest în centrul Balcanilor, se înregistrează aici o serie de operații ale cetelor de haiduci. În 1689, 3000 de voluntari și de haiduci iau în stăpînire orașul Ujițe. Îndreptarea lui Ludovic de Baden spre Vidin activează haiducia la Bercovița, Mihailovgrad, Cutlovița, Bania, Bazargic. În fața poderelor turcești, cetele din părțile Vidinului își găsiră adăpost în Țara Românească. Dar mișcarea haiducească din această vreme își atinge apogeul în răscoala haiducului Carpoș în nordul Macedoniei. Haiducul Carpoș, miner la Cratovo, care a trăit cîtva timp în Țara Românească, atrage în haiducie, pe lîngă țărani, mulți mineri, a căror situație se agravase în urma desființării vechilor lor scutiri de dări, impuneri și angarii. Folosind conjunctura politică prielnică creată prin înaintarea lui Piccolomini înspre sud, lărgind mișcarea haiducească și transformînd-o într-o răscoală populară de masă, cum de altfel apar și în alte părți răscoale stimulate de austrieci, Petre Carpoș eliberează Cratovo, Criva Palanca și Cumanovo, precum și un vast teritoriu în jurul acestor orașe. După retragerea austriecilor însă, forțele răsculaților și ale haiducilor nu pot rezista mult timp și Carpoș este prins și tras în țepă la Skopie². În felul acesta haiducii au înfăptuit în 1689 cea mai puternică răscoală de la instaurarea jugului otoman în nordul Macedoniei. Acțiunile forțelor haiducești în această vreme au dat însemnate rezultate politice, ele depășind cadrul unor acțiuni pur locale sau de simplă răzbunare ca pînă atunci.

¹ Ioan Neculce, *Cronica*, în M. Kogălniceanu, *Letopisețele Moldovei*, vol. II, p. 238, 253—254.

² I. V. Katargiev, *op. cit.*, p. 40.

O adevărată epocă face haiducia în vestul Balcanilor încă din perioada războiului Candiei (1645—1669). Haiducii iugoslavi din aceste părți sînt cunoscuți sub numele de *uscoci*, fiind fugiți încă de la sfîrșitul secolului al XV-lea în ținuturile Veneției și Austriei, de unde făceau incursiuni împotriva turcilor atît pe uscat, cît și pe mare. Organizați în cete mari de cîte 500—600 de oameni, în frunte cu voievozi, ca la bulgari, *uscocii* au hărțuit neconținut forțele turcești în perioada ascensiunii puterii lor în Balcani. Faptele vitejești ale *uscocilor* au lăsat o puternică amintire, atît în documente, cît și în eposul sîrbesc. Figura centrală a acestui epos este harambașa Ivo Senjanin, personaj istoric, știut sub numele Ivan Novacovici Vlatcovici, executat în 1612. O altă figură mare de haiduc-uscoc este Baio Pivljanin, care haiducește în 1648—1685.

De-a lungul secolului al XVIII-lea, haiducia a continuat să submineze cu succes forța statului feudal otoman, menținînd spiritul de rezistență în masele populare pe tot spațiul balcanic, din Slavonia și țările romîne pînă în Grecia.

Războaiele austro-turce din acest secol au favorizat în bună măsură și acum haiducia. Apar pretutindeni haiduci de mare carieră. Codrean, Lăpușnean și Grozovan în Moldova; Pinteza viteazul în Transilvania; Ceavdar și Laluș la bulgari; Socevița în regiunea zisă Morlachia, adică Hertegovina; Ivan voivoda la macedoneni; Gudas, Cațaunis, Vehas, Con-toianis și Lapas la greci sînt doar cîteva din numele haiducilor cunoscuți care ilustrează haiducia din secolul al XVIII-lea. Apar acum informații și despre clefții albanezi. Dintre aceștia, Hagi Zino, Chiocioni, Murat și Hasan Luca atacă Preveza după 1711, apoi Bitolia. Clefții albanezi mai sînt menționați în 1765 în Rumelia și în 1775 în Macedonia.

În general, la albanezi haiducia a existat pe o scară foarte restrînsă, ei fiind elementul folosit de turci pentru combaterea haiducilor pretutindeni în Balcani. Din această cauză ei nu au nici poezie haiducească. Doar în unele cîntece din nordul Albaniei, unde predomină religia creștină, este cîntat haiducul Ili Kuci, cunoscut de altfel la muntene-greni sub numele Iliia Turov.

Din mediul albanez pare a proveni vestitul Cuzman Capidan de la începutul secolului trecut, cîntat în Macedonia și Bulgaria ca un mare haiduc, deși el fiind în slujba pașei de Ohrida, nu a făcut decît să nimească unele bande de jefuitori turci. Faptele lui au echivalat însă în ochii raialei persecutate cu protegurea unui haiduc viteaz.

O perioadă specifică în istoria mișcării haiducești a creat mișcarea cîrjaliilor la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Mișcarea cîrjaliilor, la început antifeudală, ea însăși un fel de haiducie, a antrenat și pe unii haiduci creștini, printre care cel mai vestit este Stoian Inge voivoda cu bairactarul său Cara Coliu, aceștia văzînd în mișcarea cîrjaliilor posibilitatea de a slăbi și a scutura jugul otoman. Dar cetele cîrjaliilor au devenit simple bande de jefuitori, și atunci poporul a reacționat, organizîndu-se în cete haiducești de contraacțiune. Pe această linie au devenit vestiți haiducii Hristo, Strahil, Chitan, Cara Tanas ș.a. Haiducia de contraacțiune a reușit să îngrădească în bună măsură pe cîrjaliii jefuitori.

Descompunerea statului feudal turc în cursul secolului al XVIII-lea și dezvoltarea relațiilor capitaliste în Balcani spre sfârșitul acestui secol și începutul celui următor, fac ca și haiducia din această vreme să devină conștientă de faptul că lupta ei are un rost politic, că ea poate duce la rezultate politice. În rîndurile haiducilor sînt acum mulți reprezentanți ai burgheziei comerciale, interesată în înlăturarea îngrădirilor feudale. Elementul burghez și cel intelectual prezent în haiducie o vor integra în mișcările naționale de eliberare care se succed în Balcani de la începutul secolului al XIX-lea. Acest fapt este deosebit de vizibil în cazul răscoalei antiotomane sîrbe din 1804—1813. Răscoala a izbucnit din cauza situației agravate în pașalîcul Belgradului între 1799 și 1804. Terenul ei a fost însă pregătit de haiduci, iar în primele zile această răscoală a fost o acțiune pur haiducească. După întrunirea de la Orașat (februarie 1804), care a pus în fruntea răscoalei pe haiducul Carageorghe, altfel negustor, haiducii au fost aceia care, în frunte cu cîțiva vestiți harambași, au mers în diferite ținuturi și au acționat în sprijinul răscoalei. Haiducia a dat răscoalei sîrbe elementele cele mai combative, comandanți de oștiri și tactica de luptă împotriva forțelor copleșitoare turcești. Menționăm doar pe vestitul Haiduc Velco și apărarea lui eroică la Negotin. El avusese legături cu haiducii din Oltenia. În 1815 nepotul de frate al lui Haiduc Velcu haiducește în Oltenia. Iar revolta fratelui său Milco în 1819 este socotită tot o acțiune haiducească „pentru a face revoluție“.

Cel mai apropiat tovarăș de luptă al lui Haiduc Velcu, Stoian Abraș, a trecut, după căderea Negotinului, în Țara Romînească, unde a făcut haiducie în vremea lui Caragea. Pentru scoaterea lui de la ocnă Telega, unde a fost aruncat după ce a fost prins, a intervenit însuși Miloș Obrenovici prin consulatul rus. Pînă să-și facă efect acest demers, Abraș a fost scăpat din ocnă de Iancu Jianu, cu care apoi iarăși haiducește¹. Haiducimea, foarte activă în vremea spoliatorului Caragea, împotriva căreia polcovnicul Solomon purta adevărate „războaie“, s-a integrat în răscoala din 1821, dîndu-și contribuția în luptele de la Zăvideni și Drăgășani, dar mai ales în perioada finală a răscoalei, cînd haiducii apar printre principalii comandanți ai forțelor de rezistență. Au ieșit în evidență haiducul Vasile, scos de către oamenii lui Tudor Vladimirescu din ocnă, și Ghiță haiducul, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Papa Vladimirescu, fratele lui Tudor. Originar din Serbia, acest Ghiță haiducul, cunoscut acolo ca Ghiță Vlahul, a haiducit în Serbia după 1815, apoi în regiunea Vidinului și în Rumelia și din nou în Serbia în 1820, cînd a trecut cu haiducia în Oltenia și s-a înrolat în răscoală². Haiducii din alte regiuni balcanice au luat parte

¹ Raportul lui L. Kiriko, consul rus la București, către Nesselrode din 24 noiembrie 1816 (fotocopie la Institutul de istorie al Academiei R.P.R., după originalul din arhivele U.R.S.S.). Vezi și „Columna lui Traian“, IV, 1873, p. 51—54; „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, I, 1883, vol. II, p. 413—415; Milan D. Milicević, *Pomenik*, Beograd, 1959, p. 22—25.

² Raportul lui A. Pini din 17/29 iulie 1821 (fotocopie la Institutul de istorie al Academiei R.P.R., după originalul din arhivele U.R.S.S.). Vezi și M. Gavrilović, *Miloș Obrenović*, vol. II, p. 49, 319.

la răscoala sîrbă și la răscoala din Principatele Romîne. Printre alții, vestitul haiduc Stoian Inge pierе în lupta de la Sculeni.

Iordache Olimpiotul, armatol-cleft din Grecia, ia parte la ambele răscoale. Merită să fie amintită încercarea celebrului cleft Nicoțaras, făcută în 1807 în urma înțelegerii cu amiralul rus Siniavin, de a veni în sprijinul răscoalei sîrbe cu 500 de oameni.

Clefturia grecească, foarte dezvoltată în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, s-a revărsat în mișcarea de eliberare a Greciei. luînd parte la luptele din 1821—1829, dînd un aport substanțial cauzei eliberării. Teodor Colocotroni, fiu de cleft, el însuși cleft, este în fruntea răscoalei din Moreea și devine vicepreședinte al guvernului provizoriu al Greciei în 1823.

Răscoalele din Serbia, Principatele Romîne și Grecia, cu participarea intensă a haiduciei, au însemnat totodată începutul dispariției rapide a acesteia ca formă de acțiune antiotomană și de luptă socială, de acum apărînd pe arenă alte forțe purtătoare ale năzuințelor de dreptate socială. Haiducii diferitelor popoare din Balcani mai apar ca voluntari în războiul ruso-turc din 1828—1829, organizați haiducește în bulucuri și căpităanii. În Principatele Romîne, epoca regulamentelor organice marchează ultimele manifestări ale haiduciei (Ion ăl Mare, Tunsu, Grozea). O ultimă încercare de acțiune haiducească, de data aceasta cu scopuri politice conștiente, înregistrăm în 1842 în Țara Romînească (Gorj), unde o ceată haiducească de 35 de inși își propune să înfăptuiască o răscoală pentru a se ajunge la întocmirea unor „noi așezămînturi“.

În Bulgaria, care se eliberează abia în 1878, și în Macedonia, care se eliberează de sub turci în 1912, haiducia continuă să-și joace rolul și să evolueze în condițiile dezvoltării tot mai intense a relațiilor capitaliste.

Avem în Bulgaria o pleiadă de haiduci-voievozi în perioada 1815—1840. La răscoalele de la Niș (1841), Boinița (1846—1847) și la cea din nord-vestul Bulgariei (1850) iau parte haiducii ca Stanco Atanasov, Nicola Srîndaci, Puio Vilcicov și Stoian Ceavdar, cunoscut în cîntecele romînești ca Stoian Bulibașa¹. Unul dintre cei mai de seamă haiduci de la mijlocul secolului al XIX-lea în munții Rodopi este Anghel voivoda, care „stă-pînește ca un guvernator peste o regiune întregă și nu poate fi prins“². Toți acești haiduci sînt cîntați în folclorul haiducesc care în Bulgaria înflorește în continuare, purtînd ecourile acestei vremi, pe cînd în restul țărilor balcanice eliberate nu se mai făuresc cîntece haiducești.

La mijlocul secolului al XIX-lea, haiducia bulgară intră într-o fază de dezvoltare superioară, devenind mișcare de cetnici, adică haiducii participă la acțiunile cetelor revoluționare. În noile condiții social-economice din această vreme, cînd mișcarea bulgară de eliberare națională devine organizată, haiducia urmărește în mod conștient scopul eliberării poporului întreg. În numele haiducilor, Gh. S. Racovschi declară : „Vom reinvia Bulgaria nu ca haiduci, ci ca răsculați“.

¹ D. Tuhlev, *Istoria na grad Vidin*, p. 360—361.

² Pogodin, *Istoria Bolgarii*, p. 183—184.

De aceea cetele lui Hitov și Hagi Dimităr din 1866—1867 au fost organizate pe baza principiilor haiducești, pentru a se ajunge la „o mișcare de cetnici unică, organizată, avînd la bază o ideologie revoluționară generală“.

În perioada revoluției naționale care a urmat, Hristo Botev vedea în emigrantul politic bulgar „un legitim moștenitor al haiducului clasic, care a preluat și duce mai departe lupta moștenită cu toate năzuințele sociale ale acestuia“¹ (ale haiducului).

În această vreme acționa în Bulgaria ultimul haiduc, intelectualul Petco Chiriakov, care s-a cunoscut cu Garibaldi și care, printre altele, a executat pe beiful din Maronia pentru că jecmănea și batjocorea poporul, iar conacul lui l-a pus la dispoziția sătenilor pentru școală. De asemenea a executat pe șeful de post din Dedeagaci pentru că persecuta pe lucrătorii de la căile ferate. La sosirea trupelor rusești în Rodope în 1878, Petco Chiriakov a transformat ceata sa haiducească în detașament ostășesc, acționînd în cadrul armatei ruse. Alte cete haiducești la fel au luptat alături de armata rusă, iar după eliberare s-au încadrat în noua armată bulgară. Așadar, mișcarea haiducească s-a încheiat și aici, integrîndu-se, firește, într-un război just, de eliberare.

În Macedonia, haiducia, care de la mijlocul secolului al XIX-lea căpătase și aici un caracter politic-social, din 1893 se contopește cu mișcarea de eliberare națională.

*

De la începutul secolului al XV-lea și pînă în secolul al XIX-lea, haiducia în Balcani a constituit un fenomen dintre cele mai generale, la care au luat parte aproape toate popoarele balcanice, pe tot spațiul de extindere a cuceririlor turcești. Istoria haiduciei este, în fond, istoria intimă a maselor legate de ea prin multe fire de-a lungul secolelor.

Răspîndită din secolul al XVI-lea în toate regiunile balcanice, haiducia a căpătat diferite forme, în funcție de natura cauzelor (economice, sociale și geografice specifice) care o determină. Cea mai răspîndită este haiducia de codru. Haiducia cetelor tribale la albanezi, sulioți, muntenegreni, legată de organizarea militară tribală, se manifestă mai ales în secolele XVII—XVIII. Pe litoralul adriatic, în Dalmația, și pe cel egeic, în Grecia, haiducia își îmbogățește metodele de luptă, recurgînd la expediții pe mare, paralel cu acțiunile din codru. Asemenea acțiuni sînt duse de uscoci în Adriatică cu deosebire în secolele XVI—XVII, iar clefții greci folosesc corăbiile mai ales la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor, pînă la eliberare. În regiunile de graniță, în Croația, Slavonia, Banat, chiar în Transilvania, haiducia există și sub forma de „miliție haiducească“, servind în genere tot cauzei antiotomane. În țările romîne, unde, spre deosebire de regiunile balcanice stăpînite de turci, niciodată nu a lipsit o clasă feudală băstinașă gata totdeauna să pactizeze cu exploatarea venetici, aceasta a constituit obiectivul principal al haiduciei, făcînd ca lupta ei să aibă un caracter social mult mai

¹ După D. Blagoev, *op. cit.*, p. 36.

pronunțat. Și aici haiducii sînt mulți, dar operează de obicei în cete mici. Principatele Romîne au fost un loc de refugiu pentru elementele haiducești din Balcani și punct de sprijin pentru inițiativele haiducești înspre interiorul Peninsulei.

Formele haiduciei balcanice coexistă, se împletesc între ele și, în ultimă analiză, merg toate pe linia luptei antif feudale și anti otomane.

Haiducia nu a fost niciodată lichidată pînă ce nu s-a stins singură, dispărînd obiectivul principal al luptei ei. Ea nu a constituit o țintă prea vizibilă pentru turci sau pentru clasa exploatoare, a dispus totdeauna de arme și de un sistem de luptă de hărțuire eficace, care a dat de lucru mereu puterii otomane. Din aceste puncte de vedere, haiducia prezintă laturi mai pozitive decît, de pildă, o răscoală țărănească locală. Asemănător partizanilor din vremea noastră, haiducii, la timpul lor, și-au valorificat vitejia individuală în cadrul unor grupuri bine organizate și în cadrul unui sistem de luptă dictat de superioritatea forțelor inamice.

Haiducia a constituit o foarte bună școală de luptă și a avut partea ei de influență în direcția statornicirii ideilor democratice. Ea a exercitat și exercită pînă și astăzi, prin intermediul literaturii, folclorului, teatrului, chiar și cinematografului, o influență pozitivă asupra educației omului în general și a tineretului în special, în spiritul dragostei față de popor, de care haiducii au dat nenumărate dovezi.